Aktuella frågor

Är arvsrätten föråldrad?
Något om sambors efterlevandeskydd

Arvsrätten är föråldrad. När nya familjer bildas är det samboförhållandet — och inte äktenskapet — som är norm. Trots detta har sambor ännu ingen arvsrätt efter varandra. Samborna kan inte ens själva skapa ett bra skydd för den efterlevande — i vart fall inte om de har barn. I de fall samborna har upprättat testamente till förmån för varandra har nämligen barnen ändå rätt att få ut sin laglott.

För makar gäller sedan 1988 att den efterlevande maken ärver före makarnas gemensamma barn. En effekt av lagändringen som inte diskuterats är att de barn som föds i ett äktenskap respektive i ett samboförhållande har helt olika möjligheter att göra sin arvsrätt gällande. De gemensamma barnen i ett äktenskap får vänta på sitt arv efter den först avlidne föräldern tills båda föräldrarna är avlidna. De gemensamma barnen i ett samboförhållande får däremot ut sin arvslott — eller laglott om testamente föreligger — efter den först avlidne redan vid dennes död. Det finns emellertid inget som talar för att barnen i ett samboförhållande skulle ha större behov av arv när den ene föräldern dör än barnen i ett äktenskap. Kanske är tiden ännu inte mogen för att införa arvsrätt för sambor. Men man borde i vart fall kunna ta bort de gemensamma barnens rätt att få ut sin laglott vid den först avlidne förälderns död för att utöka sambors möjlighet att skydda varandra genom testamente.

Om en person avlider och efterlämnar make samt gemensamma barn eller andra gemensamma bröstarvingar (hädanefter barn) tillfaller arvet den efterlevande maken. De gemensamma barnen får alltså stå tillbaka för makens arvsrätt och har inte ens rätt att få ut sin laglott. När den efterlevande maken så småningom avlider har barnen rätt till efterarv efter den först avlidne. Vid dödsfall nummer två kommer alltså de gemensamma barnen vanligtvis att erhålla arv efter båda föräldrarna. Däremot har barn som inte är makarnas gemensamma, s.k. särkullbarn, rätt att få ut sitt arv genast vid förälderns död.[1]

Före lagändringen 1988 saknade efterlevande make överhuvudtaget arvsrätt när den avlidne maken hade barn. I motiven till den nya lagen talades om att barns arvsrätt tidigare fyllt funktionen att trygga deras ekonomiska situation. De sociala reformer som genomförts under 1900-talet hade emellertid minskat arvets sociala betydelse. Istället framträdde vissa negativa verkningar av att barnen ärvde framför den efterlevande maken. Makarnas bo splittrades och den efterlevande tvingades ibland att flytta från bostaden eller att sälja möbler och annat för att kunna lösa ut barnen. Man antog också att det för gemensamma barn i regel kändes naturligt att avvakta båda föräldrarnas död innan arvet efter dem fördelades. Tecken på det var att gemensamma barn ofta avstod från sitt arv efter den först avlidne maken till förmån för den efterlevande. Dessutom var det mycket vanligt att makar genom s.k. inbördes testamenten så långt det var möjligt

[1] I de fall föräldern upprättat testamente har särkullbarn rätt att få ut sin laglott vid dennes död.

försökte trygga den efterlevandes ställning. Det fanns alltså åtskilliga omständigheter som talade för att ge den efterlevande maken en starkare arvsrättslig ställning.[2]

Något efterlevandeskydd liknande det för makar finns ännu inte för sambor, även om det diskuterades vid införandet av 1988 års sambolag.[3] Det främsta skälet för att inte införa arvsrätt var att man utgick från att samboförhållanden endast skulle vara en begränsad tid, och sällan skulle komma att upplösas genom dödsfall. Man antog också att sambor som levt tillsammans länge noga tänkt över sin samlevnadsform och att de dessutom i regel övervägt att skydda varandra genom testamente.[4] Men en undersökning från början av 1990-talet visade att 13% av de tillfrågade trodde att sambor hade arvsrätt efter varandra. Enligt samma undersökning trodde omkring 40% att alla gemensamma ägodelar skulle delas lika om relationen upplöses.[5] I själva verket är det så att både den gamla och den nya sambolagen endast erbjuder ett minimiskydd och att arvslagstiftningen som ovan nämnts inte ger dem någon som helst arvsrätt efter varandra. Sambor kan emellertid genom försäkringar och testamente försöka åstadkomma trygghet för den efterlevande. Men frågan är hur många sambor som är medvetna om behovet av att skriva testamente. Dessutom är det sannolikt så att många av dem som är medvetna om behovet ändå aldrig kommer sig för att upprätta testamente.

Och även i de fall samborna skriver testamente kan de alltså ändå bara åstadkomma ett begränsat skydd. Som nämnts har ju de gemensamma barnen rätt att få ut sin laglott vid den först avlidne förälderns död. Om ett testamente till förmån för den efterlevande sambon godtas av de gemensamma barnen kan samborna åstadkomma samma arvsrättsliga skydd som makar har. Men om barnen utnyttjar sin rätt att begära jämkning av testamentet för att få ut sin laglott så kommer den efterlevande sambon bara att få hälften av den avlidnes kvarlåtenskap, och hamnar därmed i en betydligt sämre ekonomisk situation än en efterlevande make. Är barnen dessutom omyndiga leder de förmynderskapsrättsliga reglerna till att laglotten måste betalas ut till barnen. Det är nämligen inte möjligt att för barnets räkning avstå från laglotten.[6]

De gemensamma barnens rätt till laglott innebär alltså att sambor bara i begränsad utsträckning kan skydda den efterlevande genom att upprätta testmente. Detta berördes inte i förarbetena, och har så vitt vi vet inte heller senare debatterats. Inte heller har man diskuterat det faktum att reglerna innebär att gemensamma barn i samboförhållanden har en starkare arvsrätt än barn i äktenskap.

Är det då rimligt att reglerna ser ut som de gör? Nej, det tycker inte vi. Som ovan nämnts ansågs inte gemensamma barn i äktenskap längre ha något starkt behov av arv för att trygga sin ekonomiska situation. Dessutom antogs att det för dessa barn i regel var naturligt att avvakta båda föräldrarnas död innan arvet efter dem fördelas. Detsamma gäller naturligtvis för gemensamma barn till sambor. De har liksom barn i äktenskapet sällan något behov av arv för att tryg-

[2]Prop. 1986/87:1 s.82 ff.
[3]I utredningen inför den nya sambolagen, SOU 1999:104, berördes inte frågan eftersom det inte ingick i uppdraget.
[4]Prop. 1986/87 s.109 f.
[5]SOU 1999:104 s.245.
[6]15:6 st. 1 FB. Sehlin, Eric, Handbok för överförmyndare, Kommentus förlag 1996, s.178 f.

ga sin ekonomi och de känner också i de flesta fall lojalitet med den efterlevande föräldern. Samtidigt riskerar den efterlevande sambon, precis som tidigare den efterlevande maken, att tvingas flytta från bostaden och sälja sin egendom för att lösa ut de gemensamma barnen även om samborna försökt att, så gott nu lagen tillåter, skydda varandra genom testamente.

Ett vanligt argument mot att sambor skall ha arvsrätt efter varandra är att man ju alltid kan ingå äktenskap. Det är i och för sig riktigt. Men faktum är att antalet samboförhållanden är stort, att många blir långvariga och att gemensamma barn ofta förekommer. Det finns inte heller något som tyder på att antalet samboförhållanden skulle minska. Mer än hälften av alla barn i Sverige föds numera av ogifta mödrar. De begränsade möjligheterna att åstadkomma ett bra skydd för den efterlevande sambon är med andra ord långt från något marginellt problem.

Problemet skulle givetvis kunna lösas genom att man införde samma arvsrätt för efterlevande sambo som för make. Med tanke på det växande antalet samboförhållanden lär nog en sådan reform komma att genomföras på sikt.[7] Men en allmän arvsrätt för sambor är inte den enda lösningen. Genom att slopa de gemensamma barnens rätt att få ut sin laglott redan när den förste föräldern avlider skulle sambor få möjlighet att själva genom testamente uppnå ett skydd som liknar det som makar har. En sådan regeländring skulle då kombineras med en rätt till efterarv efter föräldern vid den efterlevande sambons död. Hur stort efterarv som då kommer att tillfalla barnet beror på hur testamentet är utformat. Ett exempel. Antag att en sambo har upprättat ett testamente som innebär att den efterlevande sambon skall erhålla all den avlidne sambons kvarlåtenskap med full äganderätt. Den föreslagna förändringen i laglottsreglerna skulle då innebära att om barnet begär att få ut sin laglott så får barnet inte ut den på en gång. Däremot begränsas den efterlevande sambons rätt på så sätt att denne får överta laglottsandelen med fri förfoganderätt istället för med full äganderätt. Den efterlevande skulle då inte kunna förfoga över egendomen genom testamente. Barnet får rätt till efterarv och erhåller alltså laglotten vid den efterlevande sambons död.

Vid beräkningen av efterarvet bör man utgå från storleken på den andel av den efterlevandes egendom, efter en eventuell bodelning, som arvet med fri förfoganderätt utgjorde. Någon huvudregel om hälftendelning motsvarande vad som gäller för makar i 3:2 ÄB är alltså inte aktuell.

För att beräkningen av efterarvet skall kunna genomföras på ett så korrekt sätt som möjligt bör man ändra kraven på vad bouppteckningen efter den först avlidne sambon skall innehålla. Man bör ställa samma krav som nu gäller i de fall där den avlidne var gift. En sådan förändring skulle dessutom underlätta beräkningen av efterarv i andra situationer.

Förutom dessa förändringar föreslår vi att man ger barn till en sambo, oavsett om barnen är gemensamma eller inte, möjlighet att på samma sätt som särkullbarn i 3:9 ÄB avstå från sitt arv till förmån för efterlevande sambon. Man skulle då också ge det avstående barnet rätt till efterarv vid den efterlevandes bortgång. Efterlevande sambon skulle alltså vid ett avstående erhålla denna egendom med fri förfoganderätt även i de fall där sambon inte upprättat testamente

[7]Noteras kan att Norge nyligen infört en begränsad arvsrätt för sambor.

till förmån för den efterlevande. Storleken på barnets efterarv skulle då beräknas på samma sätt som föreslagits ovan.

Sammanfattningsvis kan konstateras att trots att allt fler väljer att leva tillsammans och bilda familj utan att gifta sig är kunskaperna om sambors rättigheter begränsade. Den utbredda okunskapen samt den demografiska utvecklingen med allt fler samboförhållanden talar på sikt för att ge sambor samma arvsrätt som makar har. Men redan nu bör man som ett första steg slopa de gemensamma barnens rätt att få ut sin laglott vid den först avlidne förälderns död. Därmed skulle samborna få möjlighet att genom testamente skydda varandra på ett fullgott sätt, och slippa riskera att boet splittras. De gemensamma barnen till sambor bör på samma sätt som de gemensamma barnen till äkta makar få vänta. En sådan reform skulle underlätta livet för många efterlevande sambor och är sannolikt också helt i enlighet med den allmänna rättsuppfattningen.

Viola Boström och *Ulf Israelsson*

Code Napoléon — 200 år

När Robespierres regim störtades var Frankrike i förfall, hotat av anarki och konkurs, inbördeskrig och utländsk intervention. Till slut måste man välja: revolutionen eller republiken. Genom konsulatet 1799 fick Bonaparte den statsmakt som behövdes för att samla nationen, stärka republiken och därmed också rädda revolutionens viktigaste framsteg. En nationalbank inrättades som stabiliserade de offentliga finanserna och hejdade inflationen, förvaltningen centraliserades och tillsattes med professionella tjänstemän, domstolarna omorganiserades och förstatligades, ett enhetligt och allmänt utbildningssystem utvecklades — det blev institutioner som höll och som fortfarande bär upp Frankrike.

En grundläggande del i reformarbetet var att upphäva alla de olika regionala rättskällor som splittrade landet och i stället skapa en gemensam civilrätt för hela republiken och för alla fransmän, en *Code Civil des Français*. År 1800 tillsatte Bonaparte en lagberedning med fyra ledamöter (Portalis, Tronchet, Bigot de Préameneu och Maleville). På några månader arbetade man fram en ny sammanhållen civilrättslig lagstiftning, som efter remissförfarande behandlades i Conseil d'Etat (där Bonaparte själv ofta deltog i diskussionen) och slutligen antogs 1804.

Code Napoléon innehöll 2281 artiklar, som uppdelade efter olika avdelningar, kapitel och rubriker gav regler om medborgarskap, rättshandlingsförmåga, äktenskap, föräldraskap, arv, avtal, köp, hyra osv. — en fullständig reglering för medborgarnas inbördes rättigheter och skyldigheter. Lagstiftningen fick snart ett enormt genomslag också utanför Frankrike: i Belgien, Luxembourg, Schweiz, Italien, delar av Tyskland (fram till BGB), Holland och Polen men också i Louisiana, Quebec, Sydamerika, Japan, Egypten, Turkiet och de franska kolonierna i Afrika och Asien.

Principerna för Code Napoléon är frihet, jämlikhet och broderskap (som visar sig i t.ex. avtalsrätten, familjerätten och arbetsrätten). Lagstiftningsmetoden är en så generell och rationell, enkel och precis lagtext som möjligt, en text som är tillgänglig för alla medborgare. Portalis ansåg att lagstiftaren skulle vara bestämd men återhåll-

sam. Lagen måste ge uttryck för en tydlig och sammanhängande nationell vilja. Men den kunde inte säga allt utan måste lämna utrymme för domstolarnas och juristernas tolkning. ”Folkets lag stiftas med tiden, egentligen stiftas den inte alls”, var hans utgångspunkt. Och den som arbetat med lagstiftning vet att man skrivit en bra lag först när texten börjar leva sitt eget liv och ge rimliga egna svar på frågor som ingen tidigare tänkt på.

I exilen på Sainte-Hélène lär Bonaparte ha konstaterat att han inte skulle bli ihågkommen för fältslagen — alla hans segrar hade förlorats vid Waterloo — men att hans verkliga ära låg i Code Civil, som han trodde skulle leva för evigt.

Code Napoléon har klarat 200 år av statsomvälvningar och ockupationer och är fortfarande i kraft. Den har naturligtvis ändrats och kompletterats under åren. Men det är i stort sett samma lagbok som ännu reglerar fransmännens liv. På sextiotalet övervägde man en omfattande rekodifiering. Det berättas att president de Gaulle och justitieminister Foyer satt sent på kvällarna och själva arbetade med texterna; det är i sig ett tecken för den tiden. Bonapartes och Portalis lagstiftning passade dock också det gaullistiska reformarbetet, och någon ny Code Civil kom aldrig till stånd.

I år firar Code Napoléon alltså 200 år, och detta högtidlighålls med seminarier, konferenser, utställningar och utgivningar inte bara i Frankrike utan också i resten av den frankofona världen. Till årsdagen av utfärdandet anordnade Cour de Cassation och det franska justitieministeriet ett kollokvium i Sorbonne med politiker och tjänstemän, domare, praktiskt verksamma jurister, kulturpersonligheter och akademiker och studenter. Historiker, sociologer, filosofer och jurister gav dagens syn på Code Napoléon, och man diskuterade behovet av en rekodifiering och lagverkets framtid.

Det som föranledde den livligaste och bästa diskussionen gällde hur Code Napoléon påverkas av spridningen av överstatliga rättskällor. En del (bl.a. ovannämnde Foyer) varnade för att legitimiteten för rättssystemet undergrävs om Code Napoléon slås sönder med utifrån kommande regler och domar, uppfattade som ukaser som utan folkligt stöd dogmatiskt driver fram bara vissa speciella intressen. Andra menade att den internationella utvecklingen kräver en allmän omarbetning av Code Napoléon, en Code Civil för 2000-talet som skulle tjäna som förebild i ett arbete med en motsvarande samlande och gemensam civilrättslig lagstiftning för EU. Även om slutsatserna blev olika, betonades alltså från båda hållen kopplingen mellan stat och lag, och man var eniga om vilken avgörande betydelse som just civilrätten har för det politiska samhällsbyggandet.

Som president Chirac framhöll i sitt inledningsanförande: den anglosaxiska uppfattningen om rätten är självfallet förträfflig på sitt sätt, fast för fransk del anser man att civilrätten inte kan begränsas till kommersiella intressen utan måste ha ett syfte som sträcker sig längre än så.

Dag Mattsson

Rättslig argumentation och Aristoteles. Duplik till professor Strömholm.

Min artikel, Domstolar och rättslig argumentation, SvJT 2004 s.296–299, har framkallat en replik från professor Strömholm, s.400–402

där han kritiserar min uppfattning i allmänhet av domarnas ställning och rättstillämpning som ”en blandning av språkligt förbryllande definitions- och begreppsexercitier”, en anmärkning som jag av utrymmesskäl inte skall närmare kommentera. Jag har också framfört kritik av professor Strömholms uppfattning av den juridiska argumentation, vilken han karakteriserar som ”svagt underbyggda polemiska utfall”. Detta ger mig anledning till en kort duplik.

Strömholm anknyter sig i sin replik till den aristoteliska ståndpunkten ”Amicus Plato sed amicior veritas”. Jag är också intresserad av att komma fram till sanningen och ansluter mig till Aristoteles metod att låta min utredning föregås av en prövning av hållbarheten av åsikter som tidigare framlagts om den juridiska argumentationen, exempelvis sådana som finns i Strömholms bok, Rätt, rättskällor och rättstillämpning, 5:e uppl. 1996. Min kritik är, att Strömholm förkastar att juridisk argumentation är en form av praktisk argumentation som kan återföras till Aristoteles uppfattning av retorik som är en uppgörelse med Platons uppfattning att endast den teoretiska argumentationen har vetenskaplig halt, s.299, med hänvisning till hans omnämnda bok s.145. Strömholm hänvisar också till detta ställe och erinrar om att han ”visst inte ’förkastar’ den topiska eller retoriska argumentationen men betecknar den som ’ett jämförelsematerial och en källa till kompletterande synpunkter och argument där logisk argumentation visar sig slå fel eller icke kunna användas’”, s.402. Strömholm eftersträvar en nyanserad hållning inför svåra problem där ett problem är den topiska eller retoriska argumentationen varom han hyser uppfattningen att, ”topiken (utgör) såvitt jag kan förstå ett steg tillbaka. Det är inte utan intresse att fastslå, att Aristoteles, vilken hyllas som topikens grundare, betraktade den topiska argumentationsmetoden som en *nödfallsutväg*, en lösning av det rationella argumenterandets problem, som stod till buds i de fall där brist på exakt kunskap och tillräckligt bestämda begrepp gjorde en ’apodiktisk’, dvs. logisk, strängt vetenskaplig, argumentation omöjlig”, s.145 jfr s.402, Strömholms kursiv.

Om vi läser Aristoteles så utgår han från en indelning mellan de teoretiska och praktiska vetenskaperna som båda tillämpar logik som det redskap varmed all vetenskap måste bedrivas. De teoretiska vetenskaperna handlar om det nödvändiga, och finns inom matematik och fysik, vilka använder den apodiktiska argumentationen. De praktiska vetenskaperna handlar däremot om sådant som kan vara annorlunda än det är och därför kan ändras; de finns inom etik, politik och rätt och använder den retoriska argumentationen. Som Aristoteles skriver:

”Man får inte eftersträva samma grad av precision i alla slags undersökningar, lika litet som man kan kräva samma precisionsarbete överallt. Det ädla och det rätte som samhällskonsten håller i sikte är nämligen förenat med många olikheter och svårigheter. Därför kan dessa värden också synas existera enbart på basen av en konvention och inte på grund av naturen. Vi måste alltså nöja oss med ett grovt och schematiskt angivande av sanningen, när vi talar om dylika ting och utgår från sådana premisser. Och när resonemanget en gång gäller sannolika företeelser, så måste också slutsatserna bara vara sannolika. På samma sätt skall då också enskildheterna i framställningen uppfattas. Det är nämligen karakteristiskt för en bildad person att han på varje områ-

de eftersträvar exakthet i den utsträckning som företeelsens natur medger. För det är synbarligen lika galet att godta ett enbart sannolikt resonemang av en matematiker samt att av en vältalare avkräva bindande bevis". (Den nikomachiska Etiken, översättning Mårten Ringbom, Göteborg 1988, s.22 [1094b12].)

Med all respekt för professor Strömholms lärdom är hans framställning av Aristoteles uppfattning av retoriken "som en nödfallsutväg" inte hållbar. Sanningen är att retorik för Aristoteles är grundläggande för ställningstagande till politiska, moraliska och rättsliga frågor på vetenskaplig grund. Strömholms replik visar också, att min kritik är hållbar, därför att hans uppfattning om den retoriska argumentationen är att den inte är någon "logisk, strängt vetenskaplig argumentation" och därför utgör "ett steg tillbaka" med avseende på domarnas rättstillämpning. Det är inte min uppfattning därför att domstolarnas rättstillämpning är en form av praktisk eller normativ argumentation vilken inte är en apodiktisk utan en retorisk argumentation, och även den är en logisk och vetenskaplig argumentation som strävar efter vad som är sant och rättvist, jfr Aristoteles, Retorik, oversat med introduktion af Thure Hastrup, Viborg 1983. Jag behandlar frågan om eventuella förändringar i domstolarnas roll och arbetssätt som en normativ fråga inom allmän rättslära såsom en praktisk vetenskap, och jag ansluter mig till Aristoteles, att det är "karakteristiskt för en bildad person att han på varje område eftersträvar exakthet i den utsträckning som företeelsens natur medger".

Jes Bjarup

Professor Stig Strömholm svarar: Det förefaller mig som om skillnaden mellan professor Bjarups tolkning av Aristoteles syn på de olika formerna av argumentation och den uppfattning som jag framfört inte är stor. Jag vidhåller att filosofen måste anses utgå från att den argumentationsmodell som medger den största precisionen också är den främsta, men jag medger självfallet han också utvecklar en genomarbetad modell för sådan argumentation som skall tillgripas när denna form inte är möjlig av de skäl som han anger. Det handlar här om nyanser i våra tolkningar, och någon anledning till fortsatt polemik ger inte skillnaden oss emellan.

Stig Strömholm